

KARACA OĞLAN ÜZERİNE EKOELEŞTİREL BİR OKUMA

Muhammet ATASEVER¹

Öz

Âşık Edebiyatının önemli temsilcilerinden Karaca Oğlan, zamanı aşan sözü ve nefesi ile asırlar boyu canlılığını korumuş, Anadolu insanı onu tıpkı Yunus Emre gibi farklı yöre hatta kasaba ve köylerde dahi kendisine mal etmeye çalışmıştır. Yaşadığı coğrafyadan yüzyıla, asıl adından doğum ve ölüm tarihine, nereli olduğundan ona ait olan ve olmayan şiirlere, Karaca Oğlan ve Karaca Oğlanlar meselesine kadar hayatı bilinmezliklerle örülü Karaca Oğlan'ın şiirinde evren, kendi öz kimliği ile görülür. Doğa ile iletişimini modern zamanlarda kaybeden ve ekolojik dengenin bozulmasının müsebbibi insanoğlu, kendi beninde, kendinden başka bir dünyanın varlığını reddedip varlığa kendinden menkul mana vererek nesneden asıl ve biricik özneye dönüştüğünü varsaymıştır. Doğanın böylesi bir sömürge unsuru haline getirilmesine hem tepki hem de doğaya farklı bakış oluşturma çabasının ürünü olan ekoeleştiri, doğayı insan ile olan ilişki ve mücadelesi ile değil; varlık âlemindeki her nesnenin kendisine has bir kimliğe ve değere sahip olduğu savı ile ortaya çıkmıştır. Çalışmada, odak noktasına salt insanı değil evreni oturtan Karaca Oğlan'ın şiirlerinde doğa, ekoeleştiri kuramının temelleri perspektifinde değerlendirilmiş, Karaca Oğlan'ın söz konusu evrene bakış açısı irdelenmiştir.

Anahtar Kelime: Karaca Oğlan, ekoeleştiri, çevreci eleştiri, Türk halk şiiri, doğa, çevre.

¹Öğr. Gör. Dr., Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Rektörlük OZDK Türk Dili Bölümü, Kilis, E-posta: atasevermuhammet@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9633-8297.

AN ECOCRITICAL INVESTIGATION OF KARACA OĞLAN'S POETRY

Abstract

One of the important representatives of Minstrel Literature, Karaca Oğlan has maintained his essence for ages by his words and inspiration that exceeds time, and Anatolian people have tried to appropriate him, just as Yunus Emre. The universe is seen in its own identity in Karacaoglan's poems, whose life is shrouded in obscurity including his life period, age, real name, date of birth and death, hometown and even his authenticity. Humans are to blame for the destruction of the ecological balance since they have lost touch with nature in modern times. And they have denied the existence of another world and taken the existence for granted by stressing the importance of individual subjects. Ecocriticism, which emerged as a reaction to the colonialization of nature and as a product to create a different perspective towards nature, suggests that nature is not only for humans, and all things hold unique individual importance. The study examines the universal nature concept in Karaca Oğlan's poems within the premises of Ecocritical theory and analyzes Karaca Oğlan's viewpoint on nature.

Keywords: Karaca Oğlan, ecocriticism, environmental criticism, Turkish folk poetry, nature, environment.

GİRİŞ

İlk çağlardan modern toplumların inşa sürecine ulaşıncaya kadar kendisini doğanın bir parçası olarak gören, doğa ile uyum içerisinde, doğaya kutsallığa varan bir saygı duyarak yaşayan insanoğlu, kısmen sanayi öncesi ve bilhassa sanayi toplumuna geçişle birlikte kendisini ondan ayırmış, hatta kendisini doğanın üzerinde, ona meydan okuyan, onu yönlendiren-yöneten bir güç olarak kabul etmiştir. Benliğini her şeyin üstünde bir otorite olarak görmüş ve sair canlı-cansız tüm varlıklara düşünmeksizin müdahale ederek kendisinin de geleceğini tehdit altına almıştır. Onun tahrip gücüne 19. yüzyıl sonlarına kadar karşı koyabilen doğa, çağımızda kendisini yenileyemez olmuş, esasen insan ve onun eylemi, tüm türler için küresel bir problem halini almıştır.

İnsan ırkının neden olduğu ekolojik sorun önüne geçilemeyecek büyüklükte bir ekolojik krizin kapılarını aralamış (Kovel, 2017, s. 31-48), evren post-modern veya tuhaf bir ekolojiye (Wallace, 2018, s. 197) evrilmiştir. Bu dönüşüme bir tepki ve/veya doğaya duyulan kadim saygının yeniden canlanması gerektiği fikri, doğanın insanın bir hizmetkârı olmadığı, her nesnenin bir değeri olduğu, doğanın ve doğaya ait olan her şeyin insandan farksız biçimde onunla beraber, ondan bağımsız bir biçimde var olduğu ve korunması gerektiği görüşü güç kazanmıştır. Ekolojik² dengenin beklenmeyen düzeyde alt üst olması, çevreci bilinci uyandırmada etkin rol oynamış ve 20. yüzyıl sonlarında ekoeleştiri kavramı ortaya çıkmıştır.

² Alman Ernst Haeckel tarafından 1866'da ilk defa kullanılan ekoloji kavramı, Yunanca oikos (ev, yaşam alanı) ve logia/logos (bilgi) sözcüklerinden türetilmiştir (Çelik, 2019, s. 54; Keleş, Hamamcı, 1993, s. 34).

Ekoeleştiri terimini 1978’de bilim dünyasına kazandıran kişi, ekoeleştiriye dair ilk yayın kabul edilen Literature and Ecology (Edebiyat ve Ekoloji) isimli makalesi ile William Rueckert’dir (Oppermann, 2012, s. 10). Çevreci eleştirinin yaygın tanımı ise Rueckert’ten önce Cheryll Glotfelty’in The Ecocriticism Reader (Ekoeleştiri Derlemesi) adlı ekoeleştiri derlemelerinden müteşekkil eserde yer alan Literary Studies in an Age of Environmental Crisis (Çevre Krizi Çağında Edebiyat Çalışmaları) başlıklı makalesinin Giriş Bölümünde yer alır (Oppermann, 2012, s. 9). Tanımın sahibi Glotfelty’e göre çevreci eleştiri, edebi olan ile maddesel evren arasındaki ilişkinin tahlil edilmesidir (Oppermann, 2012, s. 9-10).

Doğanın bedenine, toprağa, suya, havaya ve bitki ve hayvanlara verilen inanılmaz boyuttaki zarar yaşamın çeşitliliğini ve türlerin zenginliğini insanın da aleyhine olacak şekilde yok oluşa sürüklenme (Oppermann, 2006, s. 3) sorunsalına, insanın fiziksel çevresiyle olan ilişkilerini tekrar gözden geçirme olanağı sağlayarak ekolojik bilinçlendirme oluşturmak ve bu yolla doğanın kötü muameleye maruz kalıp bilinçsizce yok edilmesini önleme (Bulut, 2005, s. 81) düşüncesi ile ortaya çıkan çevreci eleştiri, insan ve doğanın doğru iletişimini sağlama amacı gütmektedir.

20. yüzyılın son döneminde hayatımıza girmiş, giderek daha da yakıcı hale gelen ve 21. yüzyılda da bu eğilimi sürdürecektir olan; iklim değişikliği, ormansızlaşma, asit yağmuru, türlerin yitimi, ozon seyrekleşmesi, pestisit kirliliği, genetiği ile oynanmış gıdalar (Dobson, 2017, s. 19-22) vb. problemler başta olmak üzere topraktan uzaklaşıp makinelere yaklaştıkça çevresel krizlerin yegâne yükümlüsü olan çağdaş (!) insan, ekosisteme verdiği zararın şuuruna varmalı, kendisini eleştirip evrende olanın da kendisi gibi yaşam hakkına sahip birer kimlikli olduğunu fark etmelidir.

Bahsi geçen beklendik ve istenen farkındalığın bir neticesi olan ekoeleştiri, 1990’lardaki ilk evresinde Henry David Thoreau, John Muir, Aldo Leopold, Edward Abbey, Wendel Berry, Annie Dillard, Barry Lopez ve Terry Tempest Williams gibi Amerikalı doğa yazarlarının eserleri üzerine yoğunlaşmış olsa da ilerleyen yıllarda edebiyatın diğer türlerini de kapsamı içine almıştır (Oppermann, 2012, s. 18-19).

İnsanın doğaya karşı yıkıcı tutumundan vazgeçerek doğayla uyum içinde ve sürdürülebilir bir yaşamı benimsemesi gerektiği bilincini yerleştirmeye çalışan çevreci eleştirinin (Ergeç, 2020, s. 178) edebiyata bakan yüzü ise doğa yazım olmuştur. Merkezine doğayı alan ekoeleştiri hem doğa yazımı alanı ile ilgili çalışmaları yeniden canlandırmıştır hem de geçmişe dönük doğa

yazım yapıtlarının yeniden çevreci eleştiri bağlamında gözden geçirilmesine kapı aralamıştır (Toska, 2017, s. 70).

Çevreci eleştirinin, geçmişe ait doğa yazımını gözden geçirirken, halk inanmalarını da kapsayacak biçimde, dikkate alması gereken kadim milletlerden birisi de şüphesiz Türklerdir. Atlı göçebe költürü ve cihan hâkimiyeti düşüncesinin bir yansıması olarak onlar; yaşam tarzları ve inanış biçimleri gereği çevre ile yoğun bir ilişki kurmuşlardır. Yeraltı, yeryüzü ve gökyüzü biçiminde üç farklı katman halinde kainatı analiz eden Türkün doğa ile olan münasebeti çeşitli ritüelleri beraberinde getirmiş ve daha ilk çağlardan itibaren doğaya kutsallık atfeden eski Türk dini veya inanış sistemi şekillenmiştir.

Eski Türk inancında var olan tabiat költleri; yani her canlının hatta cansızın bir ruha sahip olduğu, onların korunması, incitilmemesi, onlara saygısızlık gösterilmemesi düşüncesi; 9.-11. yüzyıllarda Türklerin İşlâmiyet'e girişi ile birlikte canlı bir tasavvufi költürün temellerinin atılmasına katkı sağlamıştır. Tasavvufi anlayışa göre her varlık kendi lisanı ile Yaradan'ı zikreder veya hatırlatır. Yeni költür dairesi ile "Yaradılanı sev Yaradan'dan ötürü" sözünü şiar edinmiş Türkler, insana saygı duymanın yanı sıra; ben olanın dışında varlık süren, kâinatta var olan her nesneye yüce bir nazarla bakma, onları tazim etme fikri ile yaşamlarını kuşatmışlardır. Hülasa, Peksoy'un; insan dünyaya anlam veren bir özne değil milyonlarca nesneden yalnızca biridir (Peksoy, 2018, s. 106) çıkarımı, Türkün tefekkür evrenini karşılar bir sav olarak kabul edilebilir.

Bu bağlamda, Dadaloğlu (Kabak, 2018), Âşık Veysel (Sezer, Yiğitoğlu, 2019), Âşık İsmet'i (Başaran, 2019), Âşık Dâimi (Kardaş, 2021), Âşık Derdiçok (Döner, 2021) gibi Âşık Edebiyatı temsilcileri üzerine ekoeleştirel perspektifte çalışmalar yapılmış olsa da Karaca Oğlan üzerine müstakil bütüncül bir inceleme yapılmamıştır.

Söze konu olan Türk halk nazımının bilindik bir sözcüsü, düşün dünyasının yansımaları şiirlerini, katıksız bir Anadolu Türkçesi ile terennüm eden Karaca Oğlan, Türkün Orta Asya'dan getirdiği öz kimliğine gayrısını değirmemiş, şiirlerine göçer Türkmenlerin arı duygularını yine içerisinde doğup büyüdüğu, yetişip ömür sürdüğu halkın zevkini ve lirizmini katmıştır. Tekke ve divan şiiri etkilerinden uzak şiirler terennüm eden Karaca Oğlan'ın hayatı hakkında ise bilimsel belge niteliği taşıyan kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. şiirlerinden, ağızdan ağıza aktarılan rivayetlerden, kuşaktan kuşağa intikal eden efsanelerden anlaşıldığı üzere Karaca Oğlan üzerine anlatılanlar da birbiri ile tutarlı değildir.

Karaca Oğlan'ın asıl adının Sımayıl-İsmail, Hasan, Halil ve Mehmet olabileceğine dair farklı görüşler olsa da Hasan olması kaynaklardan hareketle gerçeğe daha uygundur (Sakaoğlu, 2004, s. 111-114). Nerede doğduğu da kesin olarak bilinmeyen Karaca Oğlan, şiirlerine bakılacak olursa Erzurumlu, Kırşehirli, Binboğalı (Karaer, 1988, s. 2); Mutlu, Ermenekli, Düziçili, Elbistanlı, Maraşlı, Fekeli, Aksaraylı, Kilisli (Sakaoğlu, 2004, s. 115-129) olabilir; yalnız şunun şurası iyi bilinen bir gerçektir ki şairimiz güney illerimizde doğmuş, oralarda yetişmiştir (Öztelli, 1963, s. 5). Bu sorunsal ele alan Oğuz'a göre, birden fazla Karaca Oğlan, yüzyıl, mekân, anlatıcının varlığı kabul edilmelidir (Oğuz, 2012, s. 60). Burada bütün sorun sözel belleğin doğası gereği yüzyılların, coğrafyaların, mekânların, medeniyetlerin, anlatıcıların, dinleyicilerin, olayların ve daha başka başka nedenlerin anlatıya neler ekleyip neler çıkardığını izleyememektir (Oğuz, 2010, s. 12).

Söylentiler yüzünden kişiliği değişik biçimde efsaneleşen, gerçek yaşamı içinden çıkılmaz duruma gelen (Öztelli, 1963, s. 5), hayatı menkıbelerle örülü (Makal, 1975, s. 30-38) Karaca Oğlan'ı Makal, eldeki bilgi ve belgelerden hareketle 17. yüzyılda yaşamış (Makal, 1975, s. 17) gösterse de doğum ve ölüm tarihleri bilmediğimiz gibi, yaşadığı yüzyılı (Karaer, 1988, s. 4) ve yaşadığı hayat çevresini de (Karaağaç, 1999, s. 5) kesin olarak bilmiyoruz.

Karaca Oğlan'ın eskiden beri bazı çevrelerce bilindiğini kaydeden Sakaoğlu ise, onun şiirlerinin bilhassa Güney Anadolu'nun Silifke'den başlayarak Gaziantep- Kilis hattına kadar devam eden bölümünde ağızdan ağıza dolaştığını; bu arada değişik merkezlerde de şiirleri cönlere, defterlere yazıldığını; ancak bölge insanının 'O bizimdir, bizim âşığımız' demediğini kaydeder. Ona göre Karaca Oğlan, adeta bütün bölgelerin âşığı idi. Çünkü onun mısralarında Güney Anadolu yer alıyordu (Sakaoğlu, 2004, s. 65).

Halk zevkine uygun ve divan edebiyatı etkisinden uzak terennüm ettiği, Rumeli sınır boylarından Azerbaycan'a dek giden şiirleri (Öztelli, 2008, s. 29) gibi Karaca Oğlan'ın makam ve mezarları da farklı coğrafyalarda (Sakaoğlu, 2004, s. 135-141) halkın gönlündeki gibi yer etmiştir. Onun etki sahasını göstermesi bakımından Sakaoğlu'nun; galiba Karaca Oğlan'ın en güvenilir mezarı, gönüllerde olanıdır (Sakaoğlu, 2004, s. 135-141) tespiti dikkate değerdir. Ayrıca şiirlerinde başka başka yörelerden bahsetmesi onun söz konusu mekânları bizzat gördüğünü ispatlamaz (Oğuz, 2003, s. 38).

Yalnızca ustaca şiir söylemesi ile değil, halk şiirinin gelenekselleşmesine olan katkısıyla da tartışmasız ustasının (Yıldız, 2011, s. 51) dönemleri aşan şiirleri, ortak bir hissiyatın ürünüdür.

O’nda maddi ve manevi bütün unsurları ile birlikte güney illerinin göçer evli Türkmenlerinin yaşamına her yönüyle rastlamak mümkündür. Gezip gördüğü yerleri bir nakkaş ustalığı ile işleyen, şiirlerini duru ve yaşanmış bir gerçeklikle ele alan Karaca Oğlan’ın şiirlerinde aşk, gurbet, ölüm, tabiat temaları baskındır.

1. KARACA OĞLAN’DA EKOELEŞTİREL UNSURLAR

1.1. Av ve Avcılık

Çevreci bakış açısına göre avcılık, hayvanların yaşam haklarını yok eden, onlara eziyet veren bir eylemdir. Hayvan haklarının korunması gerektiğini savunan çevreciler, avlanma faaliyetlerini etik dışı davranış biçimi olarak değerlendirilmektedir. Bilhassa nesli tehlike altında olan hayvanların avlanmasına, biyolojik çeşitliliğin azalacağı ve neticesinde ekolojik dengenin bozulacağı gerekçesiyle karşı çıkarlar. Av ve avcılıkla ilgili meseleler çeşitli yönleri ile Karaca Oğlan’ın şiirlerinde yer almıştır:

“Cebir elem şu dağların başından

Avlayalım keklığinden kuşundan” (Karaca Oğlan, 2004, s.577).

Karaca Oğlan’da sadece avlanma hadisesi değil aynı zamanda avcılıktan elde edilen nesnelere de söz konusu edilmiştir. Eski çağlardan bu yana hayvan postundan temin edilen eşyalar, kullanım alanı açısından insanlık tarihindeki yerini korumuştur. Memeli bir hayvanın kıllı, tüylü derisinden/postlardan halı, kalpak, örtü gibi eşyalar üretilerek insanoğlunun hizmetine sunulmuştur. Avlanan kuşların da tüyünden yastık, yorgan, yatak gibi eşyalar yapılmıştır:

“İbrişim kuşak belinde” (Karaca Oğlan, 2004, s.625).

Karaca Oğlan’ın aşağıdaki dörtlüğünde küheylan atın üstüne kaplan postundan eyer, altına ise değerli bir av hayvanı olan öşek postu; uyumak için kuş tüyünden yastık ve keçe istediği görölmektedir:

“Bir küheylân at ver istemem eşek

Üstü kaplan postu tek olsun öşek

Kuş tüyünden yastık yumuşak döşek

Keçeler içinde yatmak isterim” (Karaca Oğlan, 2004, s.501).

İnsanlar vücutlarını soğuktan koruyabilmek için avladıkları hayvanların postlarından giysi olarak faydalanmışlardır. Hayvan postlarının işlenmesiyle elde edilen kürk, zamanla zenginlik

işareti olarak algılanmaya başlanmış ve insanoğlunu keyfi avlanmaya iten sebepler arasında yerini almıştır. Kürkün kullanımı ile ilgili bu algı, Karaca Oğlan'ın şiirlerine de yansımıştır:

“Kürk geydirir at bağışlar

Hemen beğler sende m'olur” (Karaca Oğlan, 2004, s.623).

Çevreci yaklaşım, biyolojik çeşitliliği baltaladığı gerekçesiyle keyfi avlanmanın yasaklanmasını ve biyolojik kaynakların sürdürülebilir kullanımının sağlanması yönünde adımlar atılmasını savunur. Karaca Oğlan'ın yukarıdaki dizelerinde; zenginlik, ihtişam ve gücün temsili olarak kürkün tercih edilmesi keyfi avlanmaya sebep olacağı için, şairin doğa merkezci tavrın dışına çıkarak insan merkezci düşünceyle hareket ettiğini söylemek mümkündür. Ancak Karaca Oğlan'ın şiirleri genel çerçevede değerlendirildiğinde avcılığın kapitalist tüketim anlayışı doğrultusunda olmadığı görülür. Avlanma eylemi doğadaki bütün canlıların beslenme biçiminde önemli bir yere sahiptir. Herhangi bir canlı başka bir canlının besin zinciri içerisinde yer alabilir. Ancak doğal beslenme zinciri döngüsünde bir canlı başka bir canlıyı ihtiyacı kadar tüketir. Doğal yaşamda avcılık, kapitalist sisteminde olduğu gibi ihtiyaçtan fazlasına yönelme, pazarlama ve kâr etme gibi bir amaç gözetmez. Karaca Oğlan'ın şiirlerinde söze konu olan avcılık, doğal düzen içerisinde var olan ve sürdürülebilirliği olan bir avcılık anlayışıdır.

1.2. Hayvan

Doğaya karşı farkındalık yaratmayı amaçlayan ekoeleştirel tutum kimi zaman âşıkların şiirlerinde de kendisini gösterir. Karaca Oğlan'ın doğada bir arada yaşam sürdürdüğü diğer canlıların farkında olup onları şiirine taşıması ekoeleştirel anlayışla bağdaşır niteliktedir. Hayvanları yaşam ağının bir parçası olarak görüp onlara dair ayrıntılara şiirlerinde yer vermesi şairin doğaya duyarlı olduğunu da gözler önüne serer.

Karaca Oğlan'ın şiirlerinde hayvanlar sevgilinin güzelliğiyle birlikte anılır. Sevgili, suna, daldan dala atlayan bülbül, yeşil ördek, yavru ceylan, engür, hümâ kuşu, kanlı üveyk, âhu, ak kuğu, al kınalı keklik, beserek, emlek kuzu, arı, gök ördek, yeşil başlı ördek, keklik, toy kuş, yavru keklik, güvercin, tavus kuşu, ağca ceran, tülü maya, bağ, boz geyik, şahan, kumru gibi canlılara benzetilir. Sevgilinin dili/sesi, şeyda bülbülü; sevgilinin yüzü/simâsı, hümâyı, ceranı, ördeği; sevgilinin gözü, kara ceran yavrusunu, ahuyu; sevgilinin bakışı, yavru balabanı, turnayı, ceranı, şahanı; sevgilinin göğsü/memesi, bir çift kekliği, yavru şahanı, doğanı, gövel ördeği, tavus kuşunu; sevgilinin boynu, kıl ördeği; sevgilinin kaşı/kirpiği, yavru maralı;

sevgilinin ayağı/topuğu/sekişi, güvercini anımsatır. Ayrıca, şiirlerinde âşık, at, bülbül, şahan, keklik, kuş, koç; âşığın gönlü şahan; âşığın rakibi ise kelp benzetmesi ile verilir.

Kuşların birçoğu beslenebilmek, sıcak iklimde yaşamak ve yavrulamak için her yıl ilkbaharda kuzeye, sonbaharda ise güneye uçarak zorunlu göç etmektedir. Göç eden kuşlar, yer değiştirirken kendilerine özğü bir rota kullanırlar. Göçmen kuşların bu eylemi, Karaca Oğlan'ın şiirlerine de yansımıştır. Şair, aşağıdaki dörtlükte hüma kuşunun doğduğu yere döndüğünü, ördeklerin ise sıcak göllere doğru uçtuğunu dile getirir:

“Sökün ayı geldi kuşlar söküldü

Katarın önü iç iline döküldü

Hümâ kuşu sılasına çekildi

Ördeği çığrışır göl deyip gider” (Karaca Oğlan, 2004, s. 589).

Karaca Oğlan'ın Bir Çift Turna Uçurdum adlı türküsünde turnaların göç olgusuna değinmesi, “içindeki bütün canlılarıyla birlikte doğal çevreye karşı duyarlılığını, daha da ötesi, insanın ve diğer canlıların doğal çevre ile bir organik bağ kurduğunu göstermektedir” (Özdağ, 2017, s. 130). Leyleklerin sıcak ve sulak mekânlara ulaşmak için belirlediği göç rotasına yer veren ve bu mekânlarla ilgili değerlendirme yapan Karaca Oğlan, leyleğin varlığını sürdürebilmek için gereksinim duyduğu doğal mekânların profilini çizerek. Uzun ve geniş mesafe göç eden leyleklerin göç yolunun uzunluğunu vurgulamak için aşılamayacağına ve ulaşamayacağına inanılan Kûh-i Kaf Dağı'nı zikreder. Âşık sadece leyleklerin göç istikametine değil aynı zamanda beslenmeleriyle ilgili bilgilere de yer verir:

“Hele bakın şu leyleğin işin

Ağustosta uçar gider leylekler

Aden İskelesi sizin çölünüz

Orda kılavuzun seğer leylekler

(...)

Kûh-i Kaf Dağı'nın ardını aşar

Oraya varınca yolunu şaşar

Dünyanın öt'ucunda tuzağa düşer

Ordan öte uçar gider leylekler

(...)

Mestine de Karac'Oğlan mestine

Dostu olan gül alıyor destine

Bir şehir var yılan yağar üstüne

Onu yer de geri döner leylekler” (Karaca Oğlan, 2004, s. 591-592).

Karaca Oğlan, kırlangıç kuşuna nereden geldiğini sorduktan sonra onun göç güzergâhı ve yaşam sahası hakkında bilgi verir. Kırlangıçların yuva yapmada kullandığı malzemeleri dünyanın geçici olduğunu anlamalarına yorar. Karaca Oğlan'ın şiirinde kırlangıca ayrıntılı biçimde yer vermesi, kırlangıcın yazın alanında ölümsüzleştirilmesi adına önem arz eder:

“Altı aylık yoldan beri gelmişsin

Aramış, yavruyu burda bulmuşsun

Dünyanın fâni olduğun bilmişsin

Ev yaparsın çamurlayıp samanı” (Karaca Oğlan, 2004, s. 427).

Karaca Oğlan'ın şiirlerinde insanın doğayla olan yakın ilişkisi çeşitli boyutlarıyla karşımıza çıkar. Doğaya ait öğelerin ve hayvanların onun şiirlerinde önemli yer tuttuğu aşikârdır. Şairin aşağıda örneği sunulan şiirinde ördeğe seslenmesi ve onunla diyalog kurması ekoeleştirel anlayış bakımından kayda değer bir tutumdur:

“Ağlamışsın gözyaşını sileyim

Söyle derdin neyse ben de bileyim

Eğer yalnızsan yoldaş olayım

Daha çok irak mı eliniz ördek

Ağlamışsın gözlerinin yaşı ne

Uğramışsın zemherinin kışına

Alıcı kuş ile senin işin ne

Ondan yaman olur haliniz ördek

Karac'Oğlan der ki bir telin eğri

Sağ yanın sol yanın püskürme benli

Boynunu çevirmiş bir yana doğru

Kaynar pınar olsun yolunuz ördek" (Karaca Oğlan, 2004, s.470-471).

Görüldüğü üzere Karaca Oğlan ördeğe dostça yaklaşarak ördeğin derdi ile dertlenir, derdine derman olmayı ister ve selameti için temennilerde bulunur. Şairin bu şekilde ördeğin yaşam hakkını gözetmesi, doğaya duyarlı olduğunun kanıtı niteliğindedir.

1.3. Tabiat

Canlı ve cansız tüm varlıkların yaşam evi sayılan tabiat, insanoğluna ve diğer bütün varlıklara karşılıksız sundukları ile anneye benzetilir. Tabiat ana bütün fedakârlığına karşılık insanoğlundan sadece kendisini gözetip korumasını beklemektedir.

Karaca Oğlan'ın şiirlerindeyse tabiat, bazen kendisini özdeşleştirdiği bir varlık bazen ise sevdiğinin güzelliğinin yansıması şeklinde ortaya konur. Sevdiği güzel ile doğa arasında bir bağ kuran âşık, bahar mevsiminin güzelliğini, sevdiğinin güzelliğine benzetir. Şiirlerinin geneli incelendiğinde şair sevgili için tomurcuk gül, gazel, lâle, gül, kuru, bahça, gölek yayla, arıların balı, gonca, ay ve gün, al çiçeğin moru, on dördünde ay, al çimenli kuru, petekte bal, poyraz yel, su ve yaz; sevgilinin kokusu için yel, leylâk, sümbül ve yayla çiçeği; sevgilinin boyu için selvi, fidan, dal, şıvgacık dal, suna, serv-i revan, selvi dalı, garbî değmiş kavak, kargı kamyş ve şıvga fidan; sevgilinin beni için mercan; sevgilinin yüzü/simâsı için mâh, bahça narı, portakal, yayla karı, nar, çiçek, bedirlenmiş ay, doğan ay; sevgilinin saçı/zülfü/perçemi için top nergiz, mor menevşe, bulut: sevgilinin yanağı için alma, inci; sevgilinin burnu için fındık; sevgilinin gözü için kömür; sevgilinin göğsü/memesi için domurcuk, çift şeftali, meyva, turunç, Gürün alması, fıstık, ayva; sevgilinin teni/gövdesi/gerdanı/döşü/koyunu için yayla karı, pamuk; sevgilinin dudağı için kiraz gibi doğaya ait benzetmeler kullanır. Âşık için ise ulu su, dere suyu; aşığın gönlü için ala bulut, sulu sepken, yeşil kuru, taşkın su gibi doğaya ilişkin nitelendirmeler yer alır.

Karaca Oğlan, yaşadığı ve gezdiği yörelerin güzelliğini, geçit vermez dağlarını, coşkun akan ırmaklarını kısacası sözüne kattığı coğrafyaların karakteristik özelliklerini şiirlerine yansıtmıştır. Ekoeleştirel bakışa göre doğadaki her şey bir ruha sahiptir. Karaca Oğlan da iç içe yaşadığı doğayı betimlerken ona canlı bir birey gibi yaklaşır. Ayrı düştüğü sevdiği için gözyaşı döker ve sisli yüce dağlara kendine pularıp geçit vermedikleri için sitem eder:

“Yüce dağlar ne kararır pusarsın

Aştı derler nazlı yârim başından

Oturmuş derdime dert mi katarsın

Âlem sele gitti didem yaşından” (Karaca Oğlan, 2004, s. 519).

Ekoeleştirel görüş şairlerin doğayı sadece mekân betimlemeleri için veya şiirlerini zenginleştirmek için kullanmalarının ötesinde işlevi olması gerektiğini savunur. Bu minvalde Karaca Oğlan’ın şiirlerinin ekolojik farkındalık yaratmak için muhatabına bir reçete sunduğunu söylemek mümkündür. Şiirlerinde rüzgâr kimi zaman dert ortağı kimi zamansa sevgiliyle barışmasını sağlayacak bir unsur olarak görünür. Garbî yelinin esiş şekliyle ilgili ayrıntıları dile getiren âşık, “garbî yeli”ne şöyle seslenir:

“Garbî yeli yeğın eser

Deli poyraz sana küser

Ak yâr duyar bana küser

Sen barıştır garbî yeli

(...)

Garbî yeli serin değer

Akça Deniz dalga döğer

Karac’Oğlan yârin anar

Sen estikçe garbî yeli” (Karaca Oğlan, 2004, s. 446).

Karaca Oğlan, rüzgârı yıkıcı, yok edici bir faktör olarak değil aksine kendine yardım edecek bir doğa olayı olarak değerlendirir. Şair, “seher yeli”nden sevdiğinden haber getirmesini, selamını ona iletmesini ister:

“Benden selâm eyle sevgili yâre

Perîşan hatırım sor seher yeli

Bildir ahvalımı dostuma benim

Sevdiğim ne söyler sor seher yeli” (Karaca Oğlan, 2004, s. 446).

Konargöçer yaşam şekli süren Karaca Oğlan, Anadolu'nun farklı coğrafyalarını gezip görmüş ve gittiği yerleri şiirlerinde konu edinmiştir. Anadolu'nun yanı sıra Suriye'nin Hums, Hama ve Halep şehirleri de şiirlerinde yer bulur. Asi nehri üzerinde yer alan Hama ilinin gülüne, pınarına, toprağına dair ayrıntılara şiirinde şu şekilde yer verir:

“Çıktım Kırklar Dağı'n seyrân eyledim

Sallanarak gider yolu Hama'nın

Yel vurdukça dertli dolap iniler

Burcu burcu kokar gülü Hama'nın

Heves kaldım pınarının başına

Altın yağmış toprağına taşına

Ulu Câmisi'nin kandil başına

Altun şamdanı da yanar Hama'nın

Kudretinden yapılmıştır yapısı

Kalem kaşlı güzelinin hepisi

Aldı beni çarşısının kokusu

Çarşılarda gülü kokar Hama'nın” (Karaca Oğlan, 2004, s. 537).

İlkbahar mevsimi, doğanın canlanışını ve yeniden doğuşu simgelemesiyle birçok şaire ilham kaynağı olmuştur. Karaca Oğlan'ın şiirlerinde de baharın gelişi güzel duyguları çağrıştıran bir unsur olarak karşımıza çıkar. Yeni başlangıçları müjdeleyen baharı, büyük bir heyecanla, cıvıldaayan kuşlarla, rengârenk açan çiçeklerin kokusuyla, coşkunun akan sularla dile getirir. Karaca Oğlan, Çukurova'ya baharın gelişiyle birlikte kışın çetin hava şartlarının yapısından sıyrılan doğanın canlanmasını şu şekilde işler:

“Çukurova bayramlığın geyerken

Çıplaklığın üzerinden soyarken

Şubat ayı kış yelini kovarken

Cennet dense sana yakışır dağlar

Ağacınız yapraklarla donanır

Taşlarınız bir birliğe inanır

Hep çiçekler bağrınızda gönenir

Pınarınız çağlar akışır dağlar

Rüzgâr eser dallarınız atışır

Kuşlarınız birbiriyle ötüşür

Ören yerler bu bayramdan pek üşür

Sümbül niçin yaslı bakışır dağlar” (Karaca Oğlan, 2004, s. 579).

Karaca Oğlan’ın şiirlerinde sadece ilkbahar mevsimine yer verilmediği, doğanın tüm anlarının yansıtıldığı gözlemlenmiştir. Sonbaharın gelişiyile birlikte insanın tabiatın zorlu şartlarıyla karşı karşıya kalışı ve bu durumun insan hayatına etkisi şiirlerine akseder. Karaca Oğlan, sıcak havaların tesirini hafif geçirmek ve hayvanlarını otlatmak maksadıyla yaylalara göç eden insanların sonbaharın gelişiyile beraber yayladan ayrılışına şu şekilde değinir:

“Yine geldi bahar demi

Yaz ayları şimden geri

Güz gününün bulanığı

Çağlar akar şimden geri

Katar katar oldu göçler

Donun geydi her ağaçlar

Deli deli öten kuşlar

Diller bağlar şimden geri” (Karaca Oğlan, 2004, s. 461).

Şiirlerinden aktarılan bu mısralarda doğanın insan ve insan haricindeki diğer canlıların (ağaç, kuş,) yaşamı üzerindeki etkisi açık bir biçimde ifade edilmektedir.

Ekoeleştiri sadece edebî yapıtlarda doğanın nasıl yansıtıldığını irdelemez aynı zamanda “doğaya yüklenen simgesel anlamları, bu anlamların oluşturduğu düşünce kalıplarını, nehirlerin, denizlerin, toprak, bitki ve hayvan türlerinin insan kültürlerini nasıl şekillendirdiğini” de inceler (Oppermann, 2012, s. 25). Karaca Oğlan’ın yukarıda takdim edilen şiiri bu bağlamda değerlendirildiğinde doğaya derin anlamlar yüklendiği müşahede edilir. Rüzgârdan dolayı hareket eden dalların bu eylemini insan gibi birbirleriyle atışmaları şeklinde yorumlar. Ören yerlerin üşümesi, taşların birliğe inanması, sümbülün yaslı bakması, doğanın derin anlamlar kazanmasına ve kişileştirmesine örnek teşkil eder.

Ekoeleştirmenlere göre edebî yapıt “hem duygulara hem de akla seslenebilme niteliği sayesinde ekolojik bilincin arttırılması mevzusuna katkı sağlayabilir” (Ergeç, 2021, s. 233). İnsanın diğer canlılarla olan münasebetinde ‘anthropocentric’ (insanmerkezci) olmayan bir tavır takınması için edebi eserlerde doğanın işleniş şekli ehemmiyet taşır. Karaca Oğlan’ın şiirlerinde doğaya saygılı bir biçimde ve sevgi dolu bir tutumla yaklaşıldığı söylenebilir. Âşığın menevşeyle dertleşmesi, ona değer atfedip şiirinin öznesi yapması, güzelliğine övgüde bulunması, eğri oluşunu kıymetinin bilinmemesine bağlaması doğadaki unsurlara insanmerkezci bakmadığını gösterir:

“Yaz gelir de heveslenir bitersin
Güz gelince başın alır gidersin
Yavru niçin boynun eğri tutarsın
Senin derdin benden beter menevşe

Senin meskenindir kayalar sengi
Kokusu menevşe güldür irengi
Aradım dünyayı bulunmaz dengi
Güzel yatağında biter menevşe

Bakmaz mısın Karac’Oğlan halına
Garip bülbül konmuş güln dalına
Kadrin bilmeyenler alır eline

Onun için eğri biter menevşe” (Karaca Oğlan, 2004, s. 413).

Karaca Oğlan, Mersin yakınlarında bulunan Eğri Dağı’na insan vasfı yükleyen bir üslupla yaklaşır. Sevdiğini kaybeden şair, teselliyi Eğri Dağı’nda arar. Eğri Dağı’na seslenip acısını onunla paylaşırken ona bir kişilik verir:

“Eğri Dağı’nın taşında

Avcılar gezer başında

Yâr yitirdim on beşinde

Sana geldim Eğri Dağı

(...)

Karac’Oğlan döne döne

Gezer dağlar yana yana

Yitirdim yârim bir suna

Sana geldim Eğri Dağı” (Karaca Oğlan, 2004, s. 418-419).

Karaca Oğlan’ın Eğri Dağı’na bu seslenişi, onu dert ortağı olarak gördüğünün belirtisidir. Bu durumda insanın kendini doğadan üstün gören anlayıştan uzak olduğu neticesine varılabilir.

Karaca Oğlan’ın şiirlerinde tabiat, insanın dışardan gözlemleyip bir tablo gibi resmettiği bir tabiat değildir. Tam aksine doğadaki yaşam bütün yönleri ile anlatılmaktadır. Karaca Oğlan, Erciyes Dağı’na seslendiği şiirde sadece onun eşsiz güzelliğine methiye düzmez aynı zamanda verimliliğine, bitki örtüsüne dair ayrıntılara da yer verir:

“Yükseğinde namlı karın görünür

Engininde güzellerin salınır

Kimya dedikleri sende bulunur

Kokar burcu burcu gülün Erciyes

(...)

Ali Dağ da Erciyes’in eteği

Güzeller yatağı sümbüller biteği

Zamantı illeri Avşar yatağı

Karlı buzlu akar suyun Erciyes

Yükseğinde şahanları seslenir

Engininde küheylanlar beslenir

Böyle kalmaz deli gönül uslanır

Lâle sümbül gülü reyhan Erciyes” (Karaca Oğlan, 2004, s. 630).

Konya, Mersin ve Niğde illerine yayılmış Bolkar Dağı’na övgüler yağdıran şair, orda yaşayan güzelin güzelliğinin artacağını dile getirir. Karaca Oğlan, Bolkar Dağı’na şu şekilde seslenmektedir:

“Yörü, behey Bolkar Dağı

Senden yüce dağ olma mı

Sende yaylayan güzelin

Yanakları ağ olma mı” (Karaca Oğlan, 2004, s. 421).

Aksaray ve Niğde civarında konumlanan Hasan Dağı’na sevgisini dile getirip onu methederken fiziki coğrafyasına ve yaşam koşullarına dair teferruatlara da değinir:

“Çok sevdiğim Hasan Dağı

Şu dumanın hal olma mı

Senin gibi yüce dağın

Eğlim eğlim yol olma mı” (Karaca Oğlan, 2004, s. 422).

SONUÇ VE ÖNERİLER

İnsanı evrendeki diğer canlı yahut cansız tüm varlıklardan ayıran unsur, bir bilince sahip olmasıdır. Bu bilincin ona verdiği ayrıcalık ile kendisini diğerlerinden soyutlamış; hatta onlar üzerinde tasarruf etme, daha korkunç bir ifadeyle; bilerek veya bilmeyerek onları sömürme hakkını kendisinde görmüştür.

Benliğinde böyle bir ayrıcalık olduğu varsayımı ile hareket eden birey, topraktan ve dolayısıyla doğadan uzaklaştığında ortaya koyduğu eylemleri ile doğal dengeyi bozmuş, nihayetinde yalnızca kendi dışındaki varlıklara değil kendi türüne de zarar verdiğini görmüş ve bir farkındalık geliştirmiştir. Söz konusu aydınlanma ile önce düşünsel bir tepki olarak

ekoeleştirici ortaya çıkmış, akabinde çevreci bir bilinçle edebi eserlere eğilme yahut bu öngörü ile sanat eserleri ortaya koyma fikri şekillenmiştir.

Karaca Oğlan'ın şiirlerine ekoeleştirici kuramının argümanlarından hareketle bakılacak olursa; o, tam bir çevrecidir. Konargöçer bir âşık olması hasebiyle doğa ve ona ait hemen her şey Karaca Oğlan'ın dikkatini celbetmiş, güzel olana daha doğrusu evrene varlığı ile farklılık, değer ve kimlik katan hemen her şeye şiir söylemiş yahut onları şiirlerinde terennüm etmiştir. Onun şiir evreninde güçlü bir âşığın duyarlılığı ile bilhassa tabiat ve onda yaşam süren canlılar ekseriyetle çevreci bilince uyumlu bir biçimde yer almıştır.

Karaca Oğlan'ın şiirlerinde çeşitli vesileler ile tabiata ait “tarla, tohum, taş, derya, çimen, gölek, seher yeli, türab, sel, su, dalga, dal, çiçek, gül, dağ, yayla, reyhan, nergis, gök yüzü, yer yüzü, çöl, meşe, ardıç, çiğdem, kekik, çalı, ışkın, kar, bahar, çalı, koru, yaylak, tepe, çayır, poyraz, garbî yeli, bulut, bakla, hurma, susam, diken, sedef, mercan, tütün, kum, şafak, bahr, sarı sümbül, ay, yaz, yedi iklim, bağ, bostan, fidan, yedi derya, umman, dut, güz, yağmur, söğüt, elvan çiçek, gazel, ilkbahar, barân, zerdali, limon, somak, al(1)c, üzüm, karakış, kaya, akik, çiğ, yıldız” gibi unsurlar defaatle zikredilir.

Onun şiirlerinde günümüzde adı bilinmeyen hayvanlar dahil olmak üzere “pervâne, kuzgun, tay, kara deve, koyun, kuzu, ergeç, dudu, at, Düldül, sinek, alıcı kuş, arab atı, turna, şahan, ispir, karga, çift güvercin, baykuş, eke, bozkurd, suna, balaban, bahrî, maya, küheylân, yavru baz, boymul kaz, kuğu, ceyran, tazi, gök kır at, pohur, keklik, doğan, köşek, arı, kaz, akça ceran, hecin, akça ceylan, ördek, sağmal, şahbaz, kır, turaç, eke, öveyk, doru, kır at, çaylak, aşkar, sığın, ala geyik, kartal, koç, baz, öşek, kaplan, serçe, tavus kuşu, ibicek, ayı, tutu, kumru, boz, samur, taylak, boz geyik, yoz, balık, karga, aslan, boz at, eşkin at, kurd eniği, çakır kuşu, beserek” gibi hayvanların yer aldığı çok canlı bir hayvan ekosistemi de görülür.

Sonuç olarak, yalnızca yapıp ettiklerinden değil, yapmadıklarından da sorumlu olması gereken asrımız insanının çevre bilinci kazanmak ve kazandırmak önemli hedeflerinden birisi haline gelmeli, gelecek nesiller bu fikir ile yetiştirilmelidir. Edebi eserler bu amaç doğrultusunda insanlığın hizmetine sunulmalıdır. Bu bağlamda Karaca Oğlan'ın kâinata bakışı çevreci bilinç oluşturmada ve doğa yazımı alanında işe koşulmalıdır.

KAYNAKÇA

- Başaran, U. (2019). *Âşık İsmetî'nin şiirlerindeki hayvan kullanımı üzerine ekoeleştirel bir değerlendirme. ekoeleştiri folklor ve edebiyat incelemeleri*. Çelik, A ve Ortakçı, A. (Ed.). Kömen Yayınları.
- Bulut, D. (2005). Çevre ve edebiyat: yeni bir yazın kuramı olarak ekoeleştiri. *Littera Edebiyat Yazıları*, 17, 79-86.
- Çelik, E. E. (2019). Yerkürelilerin ortakyaşamı: mevcut ortaklıklar, yeni yaşamlar. *Cogito*, 93, 54-68.
- Dobson, A. (2017). *Ekolojizm* (Çev. C. Yücel). Yeni İnsan Yayınevi.
- Döner, Ş. (2021). Maraşlı âşık derdiçok'un şiirlerine ekoeleştirel bir yaklaşım. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 4, 228-237.
- Ergeç, Z. (2020). Oya Baydar'ın köpekli çocuklar gecesi adlı romanı üzerine ekoeleştirel bir okuma. *Söylem Filoloji*, 5 (1), 176-189.
- Ergeç, Z. (2021). Amin Maalouf'un 'Empedokles'in Dostları' romanına ekoeleştirel bir yaklaşım. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14 (77), 231-238.
- Kabak, T. (2018). Dadaloğlu'nun şiirlerine ekoeleştirel bir yaklaşım. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 11 (21), 36-47.
- Karaağaç, G. (1999). *Büyük Karaca Oğlan hayatı ve bütün şiirleri*. Akpınar Yayınları.
- Karaer, M. N. (1988). *Karaca Oğlan*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Kardaş, C. (2021). Âşık Dâimi'nin şiirlerine ekoeleştirel bir yaklaşım. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 100, 77-96.
- Keleş, R.; Hamamcı, C. (1993). *Çevrebilim*. İmge Kitabevi.
- Kovel, J. (2017). *Doğanın düşmanı-kapitalizmin sonu mu, dünyanın sonu mu?* (Çev. G. Koca). Metis Yayınları.
- Makal, T. K. (1975). *Karaca Oğlan*. Toker Yayınları.
- Oppermann, S. (2006). Doğa yazınında beden politikası. *Littera Edebiyat Yazıları*, 18, 75-86.
- Oppermann, S. (2012). *Ekoeleştiri çevre ve edebiyat*. Phoenix Yayınevi.
- Oğuz, Ö. (2003). Birincil sözlü kültür çağı ve Karac'oğlan şiiri. *Milli Folklor*, 15 (58), 31-38.
- Oğuz, Ö. (2010). Sözel belleğin tarihe tanıklığı ve âşıkların inanılan biyografileri. *Milli Folklor*, 22 (87), 5-12.
- Oğuz, Ö. (2012). Karaca Oğlan: anlatıcılar ve biyografiler. *Milli Folklor*, 24 (93), 53-61.
- Özdağ, U. (2017). *Çevreci eleştiriye giriş-doğa, kültür, edebiyat*. Ürün Yayınları.
- Öztelli, C. (1963). *Karaca Oğlan hayatı sanatı şiirleri*. Varlık Yayınları.
- Öztelli, C. (2008). *Karaca Oğlan yaşamı ve bütün şiirleri*. Özgür Yayınları.

- Peksoy, E. (2018). İnsan, hayvan, taş: nesne, nesne, nesne hayvan haklarına yeni bir bakış: nesne yönelimli ontoloji. *Doğu Batı*, 20 (82), 97-106.
- Sakaoğlu, S. (2004). *Karaca Oğlan*. Akçağ Yayınları.
- Sezer, M. A.; Yiğitoğlu, M. (2019). Âşık Veysel'in şiirlerine ekoeleştiri bağlamında bir yaklaşım. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14, 568-579.
- Toska, S. (2017). *Ekokurgu-ekolojik sorunların çözüm yolu olarak edebiyat*. Yeni İnsan Yayınevi.
- Wallace, M. (2018). Tuhaf bir ekoloji: doğasını bozduğumuz bir doğanın doğası (Çev. S. Demiralp). *Doğu Batı*, 21 (83), 181-198.
- Yıldız, N. (2011). Karaca Oğlan nasıl tapşırıldı?. *Milli Folklor*, 23 (91), 51-59.